

AHMED YESEVİ VE DİVAN-I HİKMET

Dr. Mustafa YALÇINKAYA*

Sûfî bir şair ve tarikat sahibi bir mürşid olarak Türk milletinin manevî hayatında asırlarca nüfuzu devam eden Ahmed Yesevî büyük bir şahsiyettir. Şeyh Ferîdü'd-dîn-i Attâr'ın "Pîr-i Türkistan" lâkabı ile vasıflandırdığı Ahmed Yesevî'nin menkıbeleri ve kendisine isnad edilen kerametleri Türk dünyasında öylesine yayılıp benimsenmiştir ki zamanla tarihî hüviyeti unutulup yerini menkıbevî hüviyeti almıştır. Ahmed Yesevî kadar değişik coğrafyalarda yaşayan Türk toplulukları arasında yaygın şöhreti olan ve bir velî mertebesine yükseltilen başka bir şahsiyet yok gibidir (Eraslan, 1983, s. 14).

Hayatı

Ahmed Yesevî'nin tarihî hüviyetini gösteren belgeler o kadar az ve o derece menkıbelerle karışıktır ki bunların incelenmesinden de kesin bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. Bununla beraber, onunla ilgili tarihî kaynaklardan, menâkıb-nâmelerden ve hikmetlerden elde edilecek bilgiler ve çıkarılacak sonuçlar menkıbevî de olsa, hayatı, şahsiyeti, eseri ve etkileri hakkında fikir verebilecektir (Eraslan, 1983, s. 14).

Çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Ahmed Yesevî Batı Türkistan'ın Çimkent şehrinin doğusunda bulunan Sayram kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kaynaklarda olduğu gibi, hikmetlerinde de bununla ilgili bir kayıt bulunmamaktadır (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, ss. 159-160 Türk Ansiklopedisi, C. 1, s. 274; Büyük Lügat ve Ansiklopedi (Meydan Larousse), C. 1, s. 184; İslâm Ansiklopedisi, C. 1, s. 210; Banarlı, s. 276). Ancak, Yusuf el-Hemedâni'ye (Ölümü 1140-41) intisabı ve onun halifelerinden oluşu dikkate alınırsa XI. yüzyılın ikinci yarısında dünyaya geldiğini söylemek mümkündür (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 160).

* A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi Eğitim Yönetimi-Planlaması Bölümü.

Sayram'ın tanınmış şahsiyetlerinden olan babası, kerametleri ve menkıbeleri ile tanınan ve Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Şeyh İbrahim adlı bir zattır. Annesi ise Ayşe Hatun'dur. Önce annesini, yedi yaşında da babasını kaybeden Ahmed Yesevî ablası Gevher Şehnaz'ın bakımına kalmıştır (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 160; Köprülü, 1991, s. 62). Kısa bir süre sonra Gevher Şehnaz kardeşini de yanına alarak Yesi şehrine gider ve oraya yerleşirler. Yesi -bugünkü adıyla Türkistan- Oğuz Han'ın hükümet merkezi olması dolayısıyla önemli bir şehirdi. Hoca Ahmed'in Yesevî lâkabını almış olması bu şehre izafe edilmektedir (Köprülü, 1991, ss. 63-64.)

Tahsiline Yesi'de başlayan Ahmed Yesevî küçük yaşına rağmen birtakım tecellilere mazhar olması, bazı olağanüstülükler göstermesi ile çevresinin dikkatini çekmiştir. Menkıbelere göre yedi yaşında Hızır'ın delâletine nâil olan Ahmed Yesevî, Yesi'de Arslan Baba'ya intisab ederek ondan feyz almaya başlar. Yine menkıbeye göre, ashaptan olan Arslan Baba'nın Yesi'ye gelerek Ahmed Yesevî'yi bulması ve Hz. Peygamber'in kendisine teslim ettiği emaneti vermesi, terbiyesi ile meşgul olup onu irşad etmesi, Hz. Peygamber'in manevî bir işaretine dayanmaktadır. Arslan Baba'nın vefatından bir müddet sonra zamanın önemli İslâm merkezlerinden Buhara'ya gider. Burada devrin önde gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeryh Yusuf el-Hemedâni'ye intisab ederek onun irşad ve terbiyesi altına girer. Yusuf el-Hemedâni'nin vefatından sonra onun üçüncü halifesi olan Ahmed Yesevî ilk iki halifeden sonra irşad postuna oturur. Bir müddet sonra, vaktiyle şeyhi Yusuf el-Hemedâni'nin vermiş olduğu bir işaret üzerine irşad makamını bırakarak Yesi'ye döner; vefatına kadar burada irşada devam eder (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 160).

Ahmed Yesevî Hz. Muhammed'in vefat yaşı olan 63 yaşına geldiği zaman, Hz. Peygamber'in sünnetine olan bağlılığı sebebiyle tekkesinin avlusunda müridlerine bir çilehane hazırlar. Müridleri merdivenle inilen bir kuyu kazıp dibine de ancak bir insanın sığabileceği genişlikte bir hücre yapmışlar. Ahmed Yesevî vefatına kadar bu hücrede ibadet ve riyazetle meşgul olmuştur. Bu çilehane de ne kadar kaldığı belli değildir; fakat, vefat tarihi olarak kabul edilen M. 1166 yılına kadar buradan çıkmadığı ve burada vefat ettiği muhakkaktır. Hikmetlerinde bu çilehane hayatını ayrıntılı olarak anlatır. Ahmed Yesevî'nin doğum tarihi bilinmediğinden kaç yıl yaşadığı hususunda da kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Rivayetlere göre yüzyirmi, yüzyirmibeş veya yüzotuzüç yıl yaşamıştır (Eraslan, 1983, s. 21).

Türbesi

Kerametlerinin vefatından sonra da devam ettiği ileri sürülen Ahmed Yesevî, rivayete göre, kendisinden iki asır sonra yaşayan Timur'un (M. 1336-1405) rüyasına girer ve zafer müjdesinde bulunur. Timur zafere eriştikten sonra M. 1396-7 yılında Türkistan ve Kırgız bozkırlarında şöreti ve nüfuzu iyice yayılmış olan Ahmed Yesevî'nin kabrini ziyaret için Yesi'ye gelir. Ziyaretten sonra kabrin üstüne devrin mimarî şâheserlerinden olan bir türbe yapılmasını buyurur. İki senede inşaatı tamamlanan türbe camii ve dergâhı ile bir külliye halini alır. Zamanla harap olan türbe, bir rivayete göre Özbek hanı Abdullah Han veya Şeybanî Han tarafından tamir ettirilir (Eraslan, 1983, ss. 24-25). Günümüzde de restorasyonunun yapılmasını Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti karar altına almıştır.

Türbe Mâverâünnehr halkı ve bozkır göçbeleri için mukaddes bir ziyaretgâh kabul edilip Yesevî kültürünün merkezi durumundadır. Her yılın belli bir ayında Yesi'de toplanan on binlerce Türkmen, Özbek ve Kazak-Kırgız Türkü burada bir hafta süreyle ibadet ve ayin yaparlar (Eraslan, 1983, s. 25). Bugün de bayram namazları için Ahmed Yesevî Camii'nin dışında toplanan cemaatin bütün ovayı doldurduğu görülmektedir (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 163).

Bilhassa bozkır göçbeleri için ölünce Ahmed Yesevî'nin türbesi civarına gömülmek ayrı bir değer taşır. Bunun için daha hayattayken türbe civarında toprak satın alarak kendilerini hazırlarlar. Kışın ölen bir kimse bir keçeye sarılarak ağaca asılır ve bahara kadar bekletilir. Bahar gelince götürülüp Ahmed Yesevî türbesi civarında defnedilir. Bu gelenek Ahmed Yesevî'nin, bozkır göçbelerininin tabirlerince "Kara Ahmed" in Ortaasya Türklüğü üzerinde ne derece etkili olduğunu açıkça göstermektedir (Eraslan, 1983, s. 25). Belki de bu yüzden Ali Şir Nevayi Ahmed Yesevî'yi "Türkistan mülkinin şeyhu'l-meşâyihü ve Türkistan ehlinin kible-i duâsi" olarak görmüştür (Eraslan, 1979, s. 383).

Fikrî ve Edebî Şahsiyeti

Ahmed Yesevî güçlü bir medrese tahsili görmüş, Arapça ve Farsça'yı öğrenmenin yanında İslâmî ilimler ve tasavvufu da iyice öğrenmiştir. Devrinin bir çok din âlim ve mutasavvıfı gibi belli bir sahada kalmamış, inandıklarını ve öğrendiklerini çevresindeki halka ve göçebe köylülere anlayabilecekleri bir dille aktarmaya çalışmıştır. İslâmiyet'i

Türklere sevdirmek ve yerleştirmek başlıca amacı olmuştur. (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, s. 161). Buradaki başarısının en büyük nedeni, Yesevîliğin, İslâm imânını Türk inancı üslûbuyla ve Türk inanışlarının yaşayan hatıralarıyla birleştirmiş olmasıdır (Banarlı, s. 279).

Yesevî'ye göre hayat, uzun bir ibadet yoludur ki Tanrı âşıkları için bu yol ne kadar uzun olsa yine de kısa sayılır. Bu hayat âşıkın Tanrı'ya olan kulluğunu tam yapabilmesi ve ibadetini tamamlaması için yeterli değildir. Bu sebeple ömrün her ânını, gönlün Allah sevgisiyle dolu ve uyanık bir ibadet ânı bilmek, öyle yaşamak, öyle çalışmak gerekir. Biricik hakikat olan Allah'a varabilmek, ancak aşk yolu ile mümkündür. Aşk yolu ise çok zorlu bir yoldur. Âşık olmak için önce nefsi öldürmek, kendi benliğinden uzaklaşıp sevgi bağına girmek gerekir. Aşk ateşiyle yanan âşıkların rengi uçar, kendi hayran, gönlü viran ve gözyaşları tûfan olur. Ancak saâdet, bütün bu çekilen ve yenilen zorlukların sonundadır. Yesevî burada Allah aşkına dayanan bir irade terbiyesiyle insanı daha çok insan yapmak ve üstün insan olmaya yöneltmek gibi bir hedef güder (Banarlı, s. 279).

Eseri Divan-ı Hikmet

Ahmed Yesevî, Türkistan'ın geniş bozkırlarında yaşayan göçebe halk topluluklarına hem İslâm'ı hem tasavvufu tanıtmaya yollarını iyi kavramış bir mürid sıfatıyla, sözlerini XII. asır Türklerinin çok iyi anlayabilecekleri sade bir dille söylemiş; halkın çabuk öğrenip terennüm edebileceği bir vezin ve şekille söyleyerek Ortaasya'da tasavvufi bir halk edebiyatı kurmuştur. Onun gerek Türk tekke hayatı gerek halk arasında hızla gelişen Türk Tasavvuf Edebiyatı üzerinde etkisi bu yüzden geniş ve devamlı olmuştur (Banarlı, s. 279). Ortaasya'da Ahmed Yesevî ile başlayan bu tekke edebiyatı, XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu'da büyük bir gelişme göstermiş, Yunus Emre ve takipçileri bu edebiyat tarzını günümüze kadar yaşatmışlardır (Köprülü, 1966, s. 185, 247).

Yesevî'nin şiirleri, yüksek öğretici mahiyette fakat lirizmden uzak ve sanat endişesi taşımadan söylenmiş şiirler olarak kabul edilir. Bu manzumeler, güzelliklerini ve telkin kudretlerini, yazarının inanış ve söyleyişindeki samimiliğinden almıştır. Bu manzumelere "hikmet" adı verilmiştir. İmam Gazalî'ye göre hikmet, varlıkların en yücenesini, bilgilerin en iyisi ile bilmek demektir. Varlıkların en yücresi Allah'tır. Şu halde hikmet, Allah'ı bilmek demektir (Banarlı, s. 280).

Yesevî'nin şiirleri kısa zamanda büyük sevgi ve ilgi uyandırmış, Yesevî gibi söylemek Ortaasya sûfileri arasında mukaddes bir hareket sayılmış ve zamanla gelenek halini almıştır. Bir kısım Yesevî dervişleri de, muhtemelen, büyük şeyhlerinin adında ve şahsiyetinde fânî olmak istediklerinden, söyledikleri hikmetlere kendi adlarını koymamışlardır. Gerek böyle hikmetler, gerek zamanla asıl sahipleri unutulduğu için Yesevî'nin sanılan daha birçok şiirler, (hepsi de Yesevî yolunda hattâ Yesevî üslûbunda olduğundan) Divan-ı Hikmet'te bir araya gelmiştir. Böylelikle Divan-ı Hikmet, bütünüyle Yesevî'nin değil, fakat Yesevî ile asırlarca Yesevî tarzında hikmet söyleyenlerin meydana getirdikleri ortak bir hikmetler kitabı çehresindedir. Bundan dolayı Divan-ı Hikmet'i yalnız Yesevî'nin değil, belki Yesevîliğin bir hikmetler kitabı olarak karşılamak daha doğrudur (Banarlı, s. 280).

Türk edebiyatının ortaya koyduğu eserler arasında Divan-ı Hikmet birkaç bakımdan büyük önem taşır: 1) Ahmed Yesevî XII. yüzyılda öldüğü cihetle bu eser İslâmî Türk edebiyatının Kutatgubilig'ten sonra en eski bir örneğini göstermektedir. 2) Eski Halk edebiyatının birçok unsurlarını alarak İslâm ruhunu o unsurlarla yâni eski millî şekiller ve eski vezinlerle ifade eden ilk eser olma bakımından da Divan-ı Hikmet tasavvufî Türk edebiyatının en eski ve en önemli abidesi sayılır (Köprülü, 1991, ss. 119-120).

Ahmed Yesevî hikmetlerinde ilâhî aşk, dünyanın fânî oluşu, fakirlere yardım etmenin değeri gibi çeşitli dînî-tasavvufî konulara yer vermiştir. Şimdi Divan-ı Hikmet'ten aşağıya ahnan bazı hikmetlere göz atalım (Eraslan, 1983, ss. 30-337).

Bismillah dip beyân eyley hikmet aytıp
Tâliplerge dürr ü güher saçtım muna
Riyazetni katıg tartıp kanlar yutup
Min defter-i sâni sözün açtım muna

(Bismillah'la başlayarak hikmet söyleyip
Tâliplere inci, cevher saçtım işte.
Riyâzeti katı çekip, kanlar yutup
Ben Defter-i Sanî sözünü açtım işte.)

dörtlüğü ile başlayan Divan-ı Hikmet gerçekten bir din ve ahlâk kitabıdır, hedefi İslâmiyetle İslâm ahlâkını öğretmektir.

Ahmed Yesevî şiirlerinin pek çoğunda ilâhî aşkı işlemiştir. Ona göre ilâhî aşk, varlığın sebebi ve mânâsıdır. İnsanın gayesi kulluk,

kılarak Allah'a varmak olmalıdır. Allah aşkına sahip olan bir kimse ondan başka bir şeye gerek duymaz.

İşking kıldı şeydâ mini cümle âlem bildi mini
Kayğum sin sin tûni küni minge sin ok kirek sin
(Aşkın kıldı şeydâ beni, cümle âlem bildi beni,
Kaygım sensin dünü günü, bana sen gereksin sen.)

* *
*

Alimlerde kitâb kirek sûfilerge mescid kirek
Mecnunlarga Leylâ kirek minge sin ok kirek sin
(Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescit gerek,
Mecnunlara Leylâ gerek, bana sen gereksin sen.)

* *
*

Âlem barı uçmak bolsa cümle hûrlar karşı kilse
Allah minge rûzî kılrsa minge sin ok kirek sin
(Âlem tamam cennet olsa, hep hûriler karşı gelse,
Allah bana nasip kılrsa, bana sen gereksin sen.)

* *
*

Hâce Ahmeddür benim atım tûni küni yanar otım
İki cihanda ümidim minge sin ok kirek sin
(Hâce Ahmed'dir benim adım, dünü günü yanar odum,
İki cihanda ümidim, bana sen gereksin sen.)

Ahmed Yesevî'ye göre insanın kendisini bilmesi Hak'kı bilmesi demektir.

Özini bildi ise Hak'mı bildi
Hüdâ'dan korktı vü insâfğa kildi

Yesevî hikmetlerinde dünya ve dünya malının geçici olduğuna, ezeli ve ebedi olanın sadece Allah olduğuna, bunun için dünyanın gafletle geçirilmesinin gerektiğine çokca yer vermiştir.

Ata ana karındaş kayan kitti fikir kıl
Tört ayağlı çübün at bir kün sanga yitire
(Ata, ana, kardeşler nere gitti, fikir kıl;
Dört ayaklı tahta at bir gün sana yeter ya.)

* *
*

Dünyâ için gam yime hakdın özgeni dime
Kişi malını yime sırat üzre tutara

(Dünya için gam yeme, Hak'tan başkayı deme,
Kişi mahmı yeme, Sırat üzere tutar ya.)

* *

Kul Hâce Ahmed tâat kıl ömrüng bilmem niçe yıl
Aslıng bilseng âb u gil gene gilge kitere
(Kul Hâce Ahmed tâat kıl, ömrün bilmem kaç yıl
Aslın bilsen, su ve kil, yine kile gider ya.)

* *

Bu dünyâğa bina koyğan kârûn kanı
Dâvâ kılğan firavn bile hâmân kanı
(Bu dünyaya bina koyan Karun hani,
Dâvâ kılan Firavun ile Hâmân hani.)

* *

Hiç bilding mü âdem ölmey kalğanını
Bu dünyânı vefâsını bilgenini
Dünyâ-taleb bâ-y-ı hudâ alğanını

(Hiç bildin mi kişi ölmeyip kalanını,
Bu dünyanın vefasını bilenini,
Dünya isteyip Halk lûtfunu alanını.)

* *

Bu dünyada pâdşâh min dip kögsin kergen
Hem aldıda kürsî koyup hayme urğan
Niçe yıllar hayl u haşem çerig salğan
Ecel kilse biri vefâ kılmas imiş

(Bu dünyada padişahım diye göğüs geren,
Hem önüne kürsü koyup hayme vuran,
Nice yıllar hayl u haşem, çeri salan,
Ecel gelse, biri vefa kılmaz imiş.)

* *

Bu dünyada tabîb min dip dâvâ kılğan
Dâvâları bâtl irür sözü yalğan
Halâyıklar illetige dârû kılğan
Ecel kilse dârûsını bilmes imiş

(Bu dünyada tabibim diyip dâvâ kılan
Dâvâları hâtıl olur, sözü yalan;
İnsanların dertlerine deva kılan,
Ecel gelse dermanını bilmez imiş.)

* *
*

Tiriglikde dîn nevbetin yahşı urğıl
Ahiretning eshabını munda kırğıl
Kul Hâce Ahmed iman üzre tâyib bolğıl
İman birlen barğan kullar ölmez irmiş

(Dirilikte dîn nevbetini iyi vur sen;
Ahiretin esbabını burada kur sen;
Kul Hâce Ahmed iman üzre tevbeli ol sen;
İman ile varan kullar ölmez imiş.)

* *
*

Vâ-dirîğa kiçti ömrüm ğaflet bilen
Sin ki çürğil günahlarım rahmet bilen
Kul Hâce Ahmed sangı yandı hasret bilen
Öz otığa özi yanıp köyer irmiş

(Vah ne yazık, geçti ömrüm gaflet ile;
Sen bağışla günahlarımı rahmet ile;
Kul Hâce Ahmed sana döndü hasret ile;
Kendi ateşine kendi yanıp yakılır imiş.)

Hz. Peygamber Medine'ye hicret etmekle "garîb" olmuştur. Bu sebeple gariblere daima şefkat göstermiştir. Ahmed Yesevî'ye göre gariplere acımak, mazlumlara yardımcı olmak Resûl işi, yani sünnettir

Medinege resul barıp boldı ğarîb

* *
*

Gariplerge rahim kılmak resul işi
Gariplerni körge yirde akar yaşı

* *
*

Kayda körseng köngli sınık merhem bolğıl
Andağ mazlûm yolda kalsa hemden bolğıl
(Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen.
Öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen.)

* *
*

Garib fakir yetimlerini resûl sordu
Uşol tûni mirâc çıkıp didâr kördi
Kaytıp tüşüp ğarib yetim izlep yördi
Gariblerini izin izlep tüştim muna
(Garip, fakir, yetimleri Resûl sordu;
Hem o gece Mirâc'a çıkıp didar gördü;
Geri inip garip, yetim izleyip yürüdü;
Gariplerin izini izleyip indim işte.)

* *
*

Akil irseng ğariblerini könglin avla
Mustafâ dik ilni kizip yetim kavla
(Akıllı isen gariplerin gönlünü avla;
Hz. Muhammed Mustafa gibi ülkeyi gezip yetim ara.)

Ahmed Yesevî sözlerinin cahillere değil, onlardan anlayan ilim sahiplerine olduğunu belirtmiştir.

Kul Hâce Ahmed sözünġni nâdânlarġa aytaġıl
Sözni aytıp nâdânġa pûçek pulġa satmaġıl
Açdm ölseng nâmerddin hergiz minnet tartmaġıl
(Kul Hâce Ahmed sözünü cahillere söyleme;
Söz söyleyip cahile, değersiz pula satma;
Açlıktan ölsem bile nâmerde minnet etme.)

SONUÇ

XI. yüzyıldan beri Türkistan'ın Sayram Kasabası'ndan günümüz Türk-İslâm dünyasına ulaşan ışığı ile gönüllerde taht kuran bu büyük Türk mutasavvıfını böyle küçük bir makale ile anmak kuşkusuz yeterli değildir. Alanın gerçek sahiplerinin yapacağı araştırmalar bu büyük zâtı bizlere daha kapsamlı tanıttacaktır. 1993 yılının Ahmed Yesevî yılı olarak kabul edilmesi burada önemli bir adım olarak görülmektedir. Ayrıca, yine Türk ve Kazak Hükümetleri arasında imzalanan "Uluslararası Hoca Ahmet Yesevî Türk-Kazak Üniversitesi" anlaşması bir diğer önemli adımdır (TBMM, s. 6).

Türklerin dînî ve edebî tarihinde bu kadar büyük yeri olan Ahmed Yesevî ve hikmetleri, bundan sonra da ölmez bir fasıl olarak ebediyete kadar yaşayacaktır.

KAYNAKLAR

- Banarlı, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Büyük Lûgat ve Ansiklopedi (Meydan Larousse), C. 1, Meydan Yayınevi, İstanbul 1981.
- Eraslan, Kemal, *Ali Şir Nevâî: Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimü'l-Fütüve*, (doktora tezi), İstanbul 1979.
- . *Ahmed-i Yesevî: Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 546, Ankara 1983.
- İslâm Ansiklopedisi, C. 1, MEGSB, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Köprülü, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991
- Türk Ansiklopedisi, C. 1, MEGSB, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1989.
- TBMM. S. Sayısı: 317, Dönem: 19, Yasama Yılı: 2.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 2, İstanbul 1989.